

Сардарова Ж.И.¹, Адильшинова З.У², Жангозиева М.С³

¹ «Өрлеу» БАҰО АҚФ ББЖҚБАРИ

² Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
(Ақтөбе, Қазақстан)

³ Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті
(Ақтау, Қазақстан)

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ИКЕМДІ DAҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Мақала қазіргі күні икемді дағдылар жоғары оқу орындарының түлектері мен жас ғалымдардың табысты кәсіби және ғылыми, өмірлік бейімделуіне жауап беруге бағытталған және өзгерістер контекстінде адамдардың тиімді қызмет етуіне қажетті сапасына жауап беретін икемді дағдыларға (soft skills) арналған. Авторлар икемді дағдыларды зерттеуге қатысты алыс, жақын шетелдік зерттеу жұмыстарындағы берілетін анықтамалардың сипаттамалық мазмұнына (soft skills) талдау жасап, соның негізінде зерттеуші ғалымдардың көзқарастарын топтастырып, талдау жасаған. Бүгінгі жаһандық бәсекелестік жағдайында білім алушылардың икемді дағдысын қалыптастыру маңыздылығын баса көрсете келе, оның психологиялық негізін ашу арқылы оның тұлғаның кәсіби, әлеуметтік, жеке өмірлік қызметі тиімділігіне әсерін анықтаған. Зерттеу жұмыстарын талдай келе, білім алушылардың икемді дағдыларын қалыптастыру және дамыту – бүгінгі күн талабы сұранысы мен тез өзгермелі қоғам жағдайында бейімдеудің басты көрсеткіші деген өзіндік ой қорытындысын анықтайды.

Түйін сөздер: икемді дағдылар, soft skills, менеджмент дағдылар, эмоцияларды басқару, жоспар-лау, мақсатты болжау, тайм-менеджмент, ынта, бастамашылық, табандылық, рефлексия, кері байланыс

Sardarova Zh.I¹, Adilshinova Z.U², Zhangozieva M.S³

¹ RIDSES NSPD "Orleu»

Almaty, Kazakhstan

² Zhubanov Aktove regional state University

Aktobe, Kazakhstan

³ sh.Esenov Caspian state University of technology and engineering

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING STUDENTS ' FLEXIBLE SKILLS AND ITS PSYCHOLOGICAL BASIS

Abstract

The article is devoted to soft skills, which are currently aimed at assessing the successful professional and scientific, life adaptation of graduates of higher educational institutions and young scientists, as well as those responsible for the quality necessary for the effective functioning of people in the context of today's changes. The authors analyzed the descriptive content of soft skills, issued in research papers of far and near abroad, concerning the study of flexible skills, on the basis of which the views of research scientists are grouped. Emphasizing the importance of forming flexible skills of students in the conditions of modern global competition, revealing its psychological basis, its influence and role on the effectiveness of professional, social and personal life of the individual is revealed. Analyzing and summarizing the materials on the research work, it is concluded that the formation and development of flexible skills of students determines the identity, demand and is the main indicator of adaptation in today's rapidly changing society.

Keywords: flexible skills, soft skills, management skills, emotion management, planning, target forecast, time management, enthusiasm, initiative, perseverance, reflection, feedback

Сардарова Ж.И.¹, Адильшинова З.У², Жангозиева М.С³

¹ФАО НЦПК «Өрлеу» РИПК СО

Алматы, Қазақстан

²Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова

(Актобе, Қазақстан)

³Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им.Ш.Есенова

(Ақтау, Қазақстан)

ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ГИБКИХ НАВЫКОВ ОБУЧАЮЩИХСЯ И ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА

Аннотация

Статья посвящена гибкие навыкам (soft skills), которые на сегодняшний день направлены на оценку успешной профессиональной и научной, жизненной адаптации выпускников высших учебных заведений и молодых ученых, а также которые отвечают за качество, необходимое для эффективного функционирования людей в контексте сегодняшних изменений. Авторами проанализирован описательное содержание определение (soft skills), выдаваемых в исследовательских работах дальнего и ближнего зарубежья, касающихся изучения гибких навыков, на основе которых сгруппированы взгляды ученых-исследователей. Подчеркивая важность формирования гибких навыков обучающихся в условиях современной глобальной конкуренции, раскрывая ее психологическую основу, выявлен ее влияние и роль на эффективность профессиональной, социальной и личной жизни личности. Анализируя и обобщая материалы по исследуемой работе, сделан вывод, что формирование и развитие гибких навыков обучающихся определяет самобытность, востребованность и является главным показателем адаптации в условиях сегодняшнего быстро меняющегося общества.

Ключевые слова: гибкие навыки, soft skills, навыки менеджмента, управление эмоциями, планирование, целевой прогноз, тайм-менеджмент, энтузиазм, инициативность, настойчивость, рефлексия, обратная связь

Қазіргі уақытта оқу бағдарламаларын жобалау орталығы, дүниежүзілік экономикалық форумы, экономикалық даму және ынтымақтастық ұйымы сияқты беделді ұйымдары дербес зерттеулер негізінде қоғам өмірінің өзгеруіне елеулі дәрежеде әсер ететін бірнеше әлемдік тенденциялардың ықпалын анықтайды. Олардың ішіндегі ең басты және жиі кездесетін үрдістер, біріншіден, өмір сүру және әлем жағдайының өзгеруінің өте жылдам қарқынмен жүруі. Екіншіден, технологиялар мен қоғамның тұрақты және үздіксіз дамуы айтарлықтай дәрежеде кәсіби саланың өзгеруін анықтауда. Осыған сәйкес бұл үрдістер болып жатқан өзгерістер контекстінде адамдардың тиімді қызмет етуіне қажетті сапасына талаптар қоюда, бұл ең алдымен, икемді дағдылармен (soft skills) сипатталады.

Әлеуметтік немесе икемді дағдыларға деген қажеттіліктің артуын ең алдымен, бүгінгі күні экономика мен еңбек нарықтарының кірігуінің ұлғаюымен, әлеуметтік және мәдениетаралық дағдыларды меңгерген құзыретті қызметкерлерге сұраныстың артуымен түсіндіруге болады. Әлемдік экономикалар өзара байланысты болғандықтан, көптеген тілдік және мәдениетаралық дағдылар жаһандық ауқымда үлкен мәнге ие болуда. Сол себепті де бұл дағдыларды дамыту – қазіргі білім берудегі тренд болумен қатар, оның құрылымдық мазмұнын пысықтауды да талап етуде.

«Икемді дағдылар» - салыстырмалы түрде жаңа термин (бұл дағдылар жұисақ немесе өтпелі деп те аталады). Бітірушінің біліктілігі мен кәсіби құзыреттеріне тікелей қатысы бар «қатты дағдылардан» айырмашылығы, икемді дағдылар әмбебап,мамандандырылған емес және көбінесе жеке қасиеттері мен әлеуметтік дағдылармен байланысты. Қазіргі күні икемді дағдылар жоғары оқу орындарының түлектері мен жас ғалымдардың табысты кәсіби және ғылыми, өмірлік бейімделуіне жауап беруге бағытталған.

Бүгінгі таңда әлемдік үрдістерге байланысты кәсіби сала да сапалы деңгейде өзгерістер орын алуда. Жұмыс берушілер мамандардан олардың тез өзгертін жағдайларға бейімделуіне және кәсіби қызметті тиімді жүзеге асыруға көмектесетін жақсы дамыған икемді дағдыларды (soft skills) талап етуде. Т.А.Яркова, И.И.Черкасова бұл дағдылар маңызды білім беру нәтижесі болып табылатынына баса назар аударады, сондықтан олардың білім беру процесі шеңберінде мақсатты дамуын ұйымдастыру қажет деп тұжырымдайды. Д.Татурщиковтың пікірінше, маман мансаптық

сатымен көтерілген сайын икемді дағдыларды (soft skills) көп мөлшерде өз қызметінде пайдалана бастайды және кәсіби дағдылар - (hard kills) бұрынғыдай маңызды болмайды [1].

Шетелдік ғалымдардың басым көпшілігі икемді дағдыларды кейбір жеке қасиеттер тобы, дағдылар, эмоциялық интеллект, жеке басының атрибуттары және т.б. жиынтығы ретінде кеңінен қарастырады. Оның ішінде skills кәсіби қызмет үшін маңызды әмбебап дағдылар ретінде анықталады және толық мазмұнын келесі кестеден көре аламыз. (кесте1)

Кесте 1- Икемді дағдыларға берілген сипаттама мазмұны (soft skills)

№	Авторлар	Анықтама мазмұны
1	Л.К. Раицкая, Е.В. Тихонова	soft skills - кәсіби құзыреттілікті тиімді іске асыру үшін еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби емес дағдылар, жеке қасиеттер мен атрибуттар жиынтығы
2	Л.К. Сальная	soft skills - жеке тұлғаның басқа компоненттерін қолданады: "маманға кәсіби табысқа жетуге мүмкіндік беретін белгілі бір жеке қасиеттердің, эмоционалдық интеллектінің, коммуникативтік құзыреттіліктің ұштасуы. Ол адамға жұмыс орнында пайда болған жағдайларды тиімді шешуге көмектесу және оның жұмысқа орналасу аумағын кеңейту басымдылығына ие.
3	L.H. Lippman, R.Ryberg, R.Carney, A.Kristin	soft skills - бірнеше басқа, көп көлемді жеке тұлғаның компоненттерінің жиынтығы, яғни адамдарға олардың ортасында тиімді бағдарлауға, басқалармен жұмыс істеуге, өз жұмысын тиімді орындауға, сондай-ақ өз мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін дағдылардың, құзыреттіліктің, мінез-құлықтың, қондырғылардың, жеке қасиеттердің кең жиынтығы
4	E.Dall'Amico, S.Verona	soft skills - ерекше емес және жеке қасиеттері мен қондырғыларымен (сенімділік, тәртіп, өзін-өзі басқару), әлеуметтік (коммуникация, командада жұмыс істеу, эмоциялық интеллект) және басқару қабілеттерімен (тайм-менеджмент, мәселелерді шешу, сыни ойлау) тығыз байланысты
5	В.Шипилов	soft skills - көптеген өмірлік жағдайларда адамға қажет және пайдалы болуы мүмкін әлеуметтік-психологиялық дағдылар
6	А.Яркова, И.Черкасова	Soft skills келесі түрде сипаттайды: бұл кәсіби салаға немесе мамандыққа қарамастан адамдардың табысты кәсіби және өмірлік өзін-өзі анықтауы үшін маңызды және қажетті әмбебап дағдылар

Қарастырылған анықтамалардың негізінде келесі (soft skills) сипаттамаларын бөліп көрсетуге болады:

- Soft skills - бұл жай ғана дағдылар емес, өмірде де, кәсіби қызметте де кәсіби тұрғыда және өмірде жүзеге асыру мен дамуға байланысты қасиеттердің кең жиынтығы (жеке қасиеттер, зияткерлік ерекшеліктер, қондырғылар, дағдылар және т.б.)

- Soft skills жеке қасиеттер, әмбебап дағдылар, адам қызметінің тиімділігіне әсер ететін кәсіби емес және жүре қалыптасатын дағдылар деп түсініледі.

- Олар кәсіби қызметтің ерекшелігіне байланысты емес, яғни soft skills кәсіби қызметтің түрлі түрлеріне ортақ.

М.Э. Волкова олар тек өмірлік жағдайларда ғана қажет емес, сонымен қатар кез келген маманның қызметі үшін маңызды дей келе, soft skills коммуникативтік, көшбасшылық, командалық жұмыс, көпшілік алдында сөйлеу, «ойлау» және басқа да» [2]. Ол тек кәсіби дағдыларды меңгеру маманға өзін толық көлемде жүзеге асыруға көмектеспейтіндігін және жақсы дамыған soft skills қажеттігін айтады.

Шетелдік ғалымдар L.H. Lippman, R.Ryberg және т.б. өз жұмыстарында «soft skills» ұғымын анықтау кезінде олардың мақсаттары мен маңызына назар аударады –адамға неге және не үшін қажеттігін біріншіден, жұмыста және өмірде табысқа жетуге мүмкіндік беретіндігімен; екіншіден,

кәсіби өзін анықтаумен, дамытумен, проблемаларды шешумен байланысты кең мазмұндағы міндеттерді шешуде қолданылатындығымен, сонымен қатар жұмыс берушілер тарапынан аса бағалайтындығымен түсіндіріледі.

Әлеуметтік дағдыларды дәстүрлі практикамен салыстырсақ, ол ең алдымен, әрекеттік маңызды сапалармен ұштастырылады. Өйткені әрекеттік маңызды сапалар – бұл «кәсіби маманның іске асыратын қызмет түрлері мен нысандарының тиімділігіне әсер ететін және олар арқылы көрініс табатын индивидтің сапасы» [3, с. 28]. Міндет тұрғысынан маман екі топтағы міндеттерді шешеді: кәсіби және жеке кәсіби қалыптасу және жүзеге асыру міндеттері. Осыған сәйкес адам қызметтің екі түрін жүзеге асыра алады – кәсіби және метакәсіби.

Кәсіби қызмет келесі міндеттерді шешуге бағытталған: тұтыну құнын құру және алу, еңбек субъектісінің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, сондай-ақ кәсіби маманды дамыту, жетілдіру.

Метакәсіби қызмет жеке тұлға мен кәсіби маманның қызметін қалыптастыруға, дамытуға және іске асыруға бағытталған. Ол екі міндетті шешуді қамтиды [9]: кәсіби даму (кәсіби қабілеттілікті дамыту, мотивация және т.б.) және мансаптық даму (әлеуметтік-кәсіби мәртебені өсіру және сақтау).

Икемді дағдылар мазмұны мен түрлерін талдауға сүйенсек, олар жалпы кәсіби маңызды қасиеттер тобына да, ал олардың кейбіреуі метакәсіби (өзіндік дамуды басқарумен байланысты сапалар) қатарына да ене алады. Өйткені егер икемді дағдыларды міндеттер тұрғысынан қарайтын болсақ, олар кәсіби қызметтің жалпы міндеттерін шешеді, сондықтан да әрекеттік маңызды сапалар қатарына жатады. Бұған қоса, адамның даму және оқыту процесінде алған білімі, біліктілігі, қабілеті және жеке қасиеттері – бұл құзырет негізінде қалыптасатын маңызды шарттар. Сол себепті де бұл тұрғыдан икемді дағдылар құзыреттілік компоненті бола алады деген көзқарастар да орын алуға.

Енді икемді дағдыларды топтау түрлеріне тоқталсақ, зерттеуші ғалымдардың түрлі көзқарастырын көре аламыз:

1) В.Шипилов soft skills келесі топтарға бөледі:

- базалық коммуникативтік дағдылар – командалық жұмыс, келіссөздер жүргізу, өзін-өзі таныстыру, презентациялар өткізу, сатудың базалық дағдылары, көпшілік алдында сөйлеу, нәтижеге бағытталуы, іскерлік хат, клиентке бағдарлануы.

- Soft – менеджмент дағдылары – эмоцияларды басқару, күйзелісті басқару, өз дамуын басқару, жоспарлау және мақсатты болжау, тайм-менеджмент, энергия, ынта, бастамашылық, табандылық, рефлексия, кері байланысты пайдалану.

- тиімді ойлау дағдысы – жүйелі ойлау, креативті ойлау, құрылымдық ойлау, логикалық ойлау, ақпаратты іздеу және талдау, шешімдерді әзірлеу және қабылдау, жобалық ойлау, тактикалық және стратегиялық ойлау.

- Басқарушылық дағдылар – орындауды басқару, жоспарлау, қызметкерлерге міндеттер қою, мотивациялау, міндеттерді іске асыруды бақылау, тәлімгерлік, (қызметкерлерді дамыту)-менторинг, коучинг, ахуалдық басшылық және көшбасшылық, кеңестер жүргізу, кері байланыс беру, жобаларды басқару, жіберу [3].

2) А.Э.Цымбалюк, Drew C. Appleby ұсынған топтамаға сәйкес soft skills жіктемесін келесі мазмұнда ұсынады:

- Мотивация және адалдық (Motivation and Commitment).

- Бастамашылық, білуге құмарлық (Enthusiasm).

- Амбицалар (Ambition).

- Мақсаттар (Goals).

- Таланттар (Talents).

- Қатысу (Attendance).

- Дайындық (Preparation).

- Тұлғааралық өзара іс-әрекет дағдылары (Interpersonal Skills).

- Ойлау дағдылары (Thinking Skills).

3) Цымбалюк А. Э., Виноградова В. О. Келесі мазмұнда топтайды:

Soft skills, адамның өзіне бағытталған: өз эмоцияларын басқару, өз дамуын басқару, өзін-өзі оқыту, өзін-өзі реттеу және т. б.

- Басқа адамдарға бағытталған Soft skills:

коммуникативтік дағдылар, командалық жұмыс және көшбасшылық дағдылары, келіссөздер жүргізу, эмпатия және т. б.

- Soft skills, Жалпы кәсіби міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың кең дағдылары (сыни, стратегиялық, жүйелі және т.б.), мәселелерді шешу, жауапкершілік, шешім қабылдау, бейімділік, орындаушылық және т. б.

Сонымен қатар, авторлар, soft skills – бұл кәсіби қызметтің ерекшелігіне тәуелді емес, бірақ жалпы кәсіби және метапрофиялық міндеттерді шешуге байланысты оның тиімділігіне әсер ететін әрекеттік маңызды сапалар деген анықтамасын ұсынады.

4) С.Н. Бацунов бастаған ғалымдар төрт топқа жіктейді:

- адамдармен қарым-қатынастың дамуына ықпал ететін, сөйлесуді қолдауға, қоршаған ортамен қарым-қатынас кезінде сыни жағдайларда өзін тиімді ұстауға көмектесетін базалық коммуникативтік дағдылар немесе коммуникативтік сауаттылық (тыңдау, сендіру және дәлелдей білу, келіссөздер жүргізу, презентациялар өткізу, көпшілік алдында сөйлеу, өзін-өзі таныстыру, командалық жұмыс, нәтижеге бағытталу, іскерлік хат және т. б.);

- өз жағдайын, уақытын, процестерін тиімді бақылауға көмектесетін self-менеджмент дағдылары (эмоцияларды, стрессті, өз дамуын басқару, жоспарлау және мақсатты болжау, тайм-менеджмент, энергия, энтузиазм, бастамашылдық, табандылық, рефлексия, кері байланысты пайдалану);

- өз өмірі мен жұмысын жүйелі түрде жүйелі жасауға көмектесетін, санадағы процесті басқаруға жауапты тиімді ойлау немесе интеллектуалдық ойлау дағдылары (жүйелі, креативті, құрылымдық ойлау, ақпаратты іздеу және талдау, шешімдерді әзірлеу және қабылдау);

- басқару дағдылары немесе форсайт-басқару (орындауды басқару, жоспарлау, міндеттерді қою, уәждеу, міндеттерді іске асыруды бақылау, жобаларды, өзгерістерді басқару), олар жоспарлауға, уәждеуге, өз өзгерістерін және т. б. басқаруға жауап береді [1, 2].

С.Н.Бацунов зерттеу жұмысы негізінде оқытудың дәстүрлі әдістері (дәрістер, семинарлар) дағдыларды дамытуда тиімділігі төмендігін, ал оқытудың белсенді және инновациялық әдістерінің (кейстер, имитация және жобалар) " икемді" дағдылардың тиімді дамытындығын анықтайды. Әсіресе, тіл сабақтарында, оның ішінде шет тілі сабағында тапсырмалардың диалогтық формаларын қосу; кәсіби және жай ғана табысты адамдардың өмірінен үлгілік бейнематериалдарды пайдалану; мансапқа байланысты лексиканы, тайм-менеджмент, тұлғалық өсу туралы қызықты ақпаратты қамтитын мәтіндерді қосу; кәсіби коммуникация дағдыларын модельдеу: баяндамамен сөз сөйлеу, мақалалар жазу және т.б. [4].

Бұған қоса, қашанда да өзектілігін жоғалтпаған көпшілік алдында сөз сөйлеу - өзінің зерттеу нәтижелерін ғылыми қоғамдастыққа ұсынудың және ынтымақтастыққа дайындығын көрсетуге мүмкіндік беретін тиімді формалардың бірі. Тіл сабақтарында сөйлеу дағдысы ғана дамымайды; мұнда шешендік өнерді, дене тілін, ынта-жігерді көрсете білу, аудиторияның назарын аудару білумен қатар, тек мамандарға ғана емес, барлық мүдделі тұлғаларға қызықты және түсінікті болатындай етіп сөз сөйлеу мәтінін құрастыру дағдыларын дамытуға болатынын баса көрсетеді. Біздіңше, бұндағы басты тиімділік –бұл екі лингвомәдениетте жұмыс істей алуы, яғни ой-өрісі мен толеранттылығын дамыту мүмкіндігі.

Біздің пікірімізше, қай қоғамда да әлеуметтік дағдылардың басты басымды жағын коммуникативтік дағдылар немесе қарым-қатынас дағдылары құрайтындығы белгілі. Ол қазіргі таңда әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендеуге ұмтылған және ұлттық болмысты қалыптастыру мақсатында мәдени-тарихи құндылықтарға сай өзіндік бет бейнесін сақтауды көздеген кезеңде де өз құндылығын жойғае жоқ. Бұған қоса, көптеген кәсіптердің (әсіресе "адам-адам" тобы) профессиограммасында еңбек нарығында жас мамандардың сұранысқа ие болуының басты критерийлерінің біріне айналып отыр. Осыған орай, тіпті қарапайым кәсіби білімі болғанымен, дамыған әлеуметтік дағдылары бар түлектердің табысты жұмысқа орналасу мүмкіндігі жоғары болуда. Көптеген жұмыс берушілер кәсіби құзыреттілікті жас маманның нақты лауазымдық міндеттеріне бағдарлай отырып, жетілдіру оңай деп екендігін, ал әлеуметтік дағдылары университетті аяқтаған кезде жеткілікті дамымаса үлкен кедергі бола алатындығын баса көрсетуде. Бұнда ең бастысы прагматикалық тұрғыдан мән беру маңызды, яғни қарым-қатынас жасай алмайтын жас келешекте өзінің жеке ерекшеліктеріне байланысты тиімді коммуникатор бола алмауы мүмкін екендігін түсінуі.

Қорыта келе және жоғарыда ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына сүйене отырып, келесі тұжырым жасай аламыз:

1 Soft skills - бұл дағдылардың синонимі емес, одан да кең ұғым болып табылады.

2 Soft skills жеке қасиеттер, зияткерлік ерекшеліктер, әлеуметтік-психологиялық дағдылар, әмбебап дағдылар, кәсіби емес және жүре пайда болатын дағдылардың сипаттамалардың жиынтығы арқылы түсініледі

3 Soft Skills тұлғаның кәсіби, әлеуметтік, жеке өмірлік қызметі тиімділігіне әсері мол.

4 кәсіби қызметтің ерекшелігіне байланысты емес, әр түрлі кәсіби қызмет түрлеріне бірдей болып табылады.

5 Білім алушылардың икемді дағдыларын қалыптастыру және дамыту –бүгінгі күн талабы сұранысы мен тез өзгермелі қоғам жағдайында бейімдеудің басты көрсеткіші.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ермаков Д. С., Амантай Ж.А. Изучение и развитие «гибких» навыков как психолого-педагогическая проблема. Материалы международной научно-практической конференции «образование и психолого-педагогическая наука: системность, преемственность, инновационность», посвященной 110-летию со дня рождения академика Т.Т. Тажибаева – Алматы: Казахский университет, 2020. – с.17-19.

2.Цымбалюк А. Э., Виноградова В. О. Психологическое содержание soft skills // Ярославский педагогический вестник. – 2019 – № 6 (111). – с. 120-127.

3. Л.Р. Газизулина. Развитие мягких навыков в ходе иноязычной подготовки аспирантов. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. серия: социальные науки, 2019, № 4 (56), с. 275–279

4. К.С. Еремеев. Направления совершенствования воспитательной работы со студентами в условиях цифровой трансформации общества

5.Жигитбекова Б.Д., Акжолова А.Т – . Психологтардың тұлғалық кәсіби маңызды қасиеттері // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. «Психология» сериясы, №4(61), 2019. – С.25-29.